

ЕТАПИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ЖИТОМИРЩИНІ

У статті на основі архівних та літературних джерел досліджено історію запровадження загальної середньої освіти на Житомирщині. Проаналізовано динаміку змін, що відбулися в шкільній мережі області протягом ХХ – на початку ХХІ століття. Зроблено висновок щодо необхідності оптимізації регіональної шкільної мережі як подальшого етапу в розвитку системи загальної середньої освіти області.

З точки зору аналізу тенденцій та перспектив розвитку освітньої галузі області цікавим є вивчення історії запровадження на Житомирщині загальної середньої освіти.

Однак ґрунтовних досліджень з даного питання не проводилося. Більше того, навіть статистичні дані щодо розвитку системи загальної середньої освіти в області в другій половині ХХ століття не узагальнювалися.

Метою даної статті є дослідити історію запровадження на Житомирщині загальної середньої освіти, проаналізувати динаміку змін, що відбулися в шкільній мережі області протягом ХХ століття.

У кінці ХІХ і на початку ХХ століть Житомирщина майже повністю входила до складу Волинської губернії, куди також належали території теперішньої Рівненської і Волинської, частини Хмельницької і Тернопільської областей.

Волинь за територією і населенням була однією з найбільших губерній Росії. У 1914 році тут проживало 3 млн. 896 тис. чол. За переписом 1897 року в Україні було 75% неписьменних, старших 9 років, а серед жінок неписьменних було ще більше – 87,6%.

Ситуація на Волині була навіть гіршою. Тут лише подекуди існували церковно-приходські повітові школи і гімназії. Більше було початкових шкіл, проте в основному вони перебували в жалюгідному стані, існували не постійно, в багатьох з них навчалось всього по 3-4 учні. У 1893 році одна початкова школа припадала на 1730 чоловік населення. Навчалось в них близько трьох відсотків населення губернії, в тому числі жінок – менше одного відсотка. Навчанням у народних училищах Волинської губернії було охоплено всього 1% населення, в тому числі 0,42% жінок [1].

У 1903 році у 12 волостях Волинської губернії, які об'єднували в середньому по 12-15 сіл, не було жодної школи. На одне училище у Волинській губернії припадало 7,5 тис. чоловік. 5000 населених пунктів Волині не мали шкіл ще в 1910 році.

У 1914-1915 н.р. у Волинській губернії було 1146 шкіл, з них 16 – середні, в яких навчалось 5600 учнів. Всі середні школи знаходилися в містах. На Волині не було жодного вищого навчального закладу [2].

Наявні навчальні заклади, безумовно, не могли охопити всіх дітей шкільного віку. Число дітей, що навчалися в 1915 році, становило лише 4,1% від загальної кількості населення Волинської губернії.

Великою перешкодою в поширенні освіти була складність і заплутаність тодішньої системи народної освіти. У дореволюційній Росії існувало багато типів шкіл, нічим не зв'язаних один з одним. Керували ними окремо Міністерство народної освіти, Синод і „Відомство установ імператриці Марії”. Крім того, були школи, що підлягали міністерству торгівлі, промисловості, військовому міністерству та іншим.

У роки Першої світової війни кількість навчальних закладів на Волині різко скоротилась. Якщо в 1914 році на території губернії було 1563 школи, то в кінці 1917 року їх залишилося лише 1256, тобто зменшилося на 19,6%, а число учнів за цей час скоротилося на 22,5%. Число шкіл у роки громадянської війни скоротилося ще на 2,5%.

У перші роки радянської влади (1921-1928 рр.) Україна формувала свою власну систему освіти, яка багато в чому відрізнялася від російської.

У республіці було створено Народний Комісаріат освіти й відповідні органи управління освітою на місцях. У відання Наркомату перейшли початкові, середні і вищі навчальні заклади, а також установи дошкільного виховання.

У січні-лютому 1919 року Українським урядом було прийнято рішення про відокремлення школи від церкви, безкоштовне навчання й утворення замість багатьох типів шкіл єдиної трудової школи.

За статистичними даними, опублікованими в серпні 1919 року, на Волині нараховувалося лише 3514 класокомплектів. Поза школою перебувало 203,2 тис. дітей, або 54% від їх загальної кількості, тоді як по Україні таких дітей було в середньому 33%.

Для виправлення ситуації необхідно було вживати кардинальних заходів. Тому на Волині інтенсивно створювалася матеріальна база освіти, ремонтувалися шкільні приміщення, розширювалася мережа навчальних закладів. Тільки протягом 1918 – липня 1921 року в губернії було відкрито 166 нових шкіл, з яких 143 – у сільській місцевості.

У містах і селах Волині з метою ліквідації неписьменності і малописьменності організовувалися школи для дорослих.

Поряд з розширенням мережі загальноосвітніх шкіл збільшувалася кількість закладів профосвіти. В 1917 році на території губернії було всього 15 профшкіл, тоді як у першій половині 1921 року їх стало 42. Проводилася також робота щодо розвитку позашкільної освіти.

На Волині, яка на той час займала значно меншу, у порівнянні з 1914 р., територію, шкільна мережа характеризувалася такими цифрами: якщо в 1922-1923 н.р. діяло 1287 трудових шкіл, у яких навчалось 82,5 тис. учнів, то в 1925-1926 н.р. таких шкіл функціонувало 1369 і в них навчалось 103,5 тис. школярів.

Взагалі, в Україні, на відміну від шкільної системи РРФСР, у 1921-1925 роках основним типом школи була школа-семирічка з двома концентрирами (4 класи + 3 класи) навчання, за якою йшла профшкола, а технікум розглядався як вищий учбовий заклад вузької спеціалізації. Над цією системою підносилися вищі навчальні заклади, які давали вищу освіту в повному обсязі.

У 1926 р. в окружному центрі м. Житомирі працювала 21 школа, в якій навчалось 6,4 тис. учнів і працював 281 учитель. У Житомирі й окрузі було 8 профшкіл: землеустрійна, медична, музична, керамічна, індустріально-технічна та інші. У них навчався 1151 учень. Крім того, в окрузі в 1926 році існувало 17 дитячих комун, в яких виховувалася 1231 дитина.

При наявності великої кількості переростків у містах та селах відкривалися 2-річні школи переростків. У селах організовуються школи колгоспної молоді із семирічним терміном навчання, у містах – фабрично-заводські 7-річні школи.

У середині 20-х років уряд Радянської Росії рішуче змінює свою тактику в галузі освіти стосовно інших радянських республік. За короткий час союзний тоталітарний режим ліквідував українську освітню специфіку, запровадивши в Україні (як і на всій території СРСР) російську освітню модель.

25 липня 1930 року в СРСР було прийняте рішення про загальне обов'язкове початкове навчання, а 25 серпня 1932 року – щодо організації в країні середніх шкіл.

З 1932-1933 навчального року на Волині вперше відкриваються восьмі класи середньої школи, які в 1936 році дали перший масовий випуск десятикласників.

22 вересня 1937 року була утворена Житомирська область у нинішніх її територіальних межах. Стан освіти на Житомирщині в цей період характеризувався такими цифровими даними: якщо в 1937 р. в області діяло 1498 шкіл, серед яких 141 були середніми, то на початку 1941 р. – 1472, серед яких 205 – середні.

У 8-10 класах Житомирщини в 1939-1940 навчальному році навчалось учнів у дванадцять разів більше, ніж на території дореволюційної Волині в цих межах.

Величезних матеріальних збитків господарству області завдала Друга світова війна. На Житомирщині в цей період було зруйновано 1729 шкільних приміщень. Проте після визволення Житомирщини вже на початку 1944-1945 навчального року в області працювало 1303 школи, в яких навчалось 211,8 тис. дітей. З кожним роком мережа шкіл розширювалася і через декілька років перевищила довоєнний рівень. Так, уже в 1948 році в області було 1482 школи, в яких навчалось 296,7 тис. учнів, а в 1950 році – 1484 школи, де навчалось 325,3 тис. учнів.

1949 р. у країні було запроваджено загальне обов'язкове семирічне навчання, що стало важливим кроком у розвитку освітніх систем регіонів.

До заходів, що сприяли здійсненню всеобучу, треба віднести й організацію при школах гуртожитків, харчування учнів у шкільних буфетах та їдальнях.

Усе це дало змогу вже в 1949-1950 навчальному році залучити до школи майже всіх дітей шкільного віку.

1952 р. директивами до п'ятого п'ятирічного плану розвитку СРСР на 1951-1955 роки було передбачено завершити до 1955 року перехід від семирічної освіти до загальної середньої освіти в обсязі десятирічки в столицях союзних республік, містах республіканського підпорядкування, в обласних, крайових та найбільших промислових центрах, створити передумови для подальшого переходу до загального політехнічного навчання.

За п'ятиріччя кількість середніх шкіл в області виросла на 79 і досягла 240, в них навчалось 125,4 тис. учнів.

Мережа середніх шкіл в області щороку розширювалася. Коли в 1949-1950 н.р. їх було 134, а в них навчалось 12,4 тис. учнів VIII-X класів, то в 1956-1957 навчальному році було вже 272 середні школи, а учнів VIII-X класів стало більше в три з половиною рази.

Подальшого розвитку набули й школи робітничої молоді. Якщо в 1950 році їх було 17 і в них навчалось 2,2 тис. чоловік, то в 1955 р. таких шкіл нараховувалось 30, а контингент учнів в них зріс до 4,6 тис. чоловік. Найбільше таких закладів діяло на Житомирщині в 1961-1962 н.р. – 57, в них навчалось тоді 9,3 тис. чоловік. Школи робітничої молоді продовжували діяти до 1971 р.

Функціонувала в області і мережа шкіл сільської молоді. Найбільше їх діяло в 1961-1962 н.р. – у 357 закладах тоді навчалось 10,6 тис. учнів, працювало 2,4 тис. педагогів. Школи сільської молоді функціонували в області до 1970 р.

1958 р. у СРСР була запроваджена загальна обов'язкова восьмирічна освіта. Протягом 1959-1965 років в області здійснювався перехід від семирічного до восьмирічного загального обов'язкового навчання, розширювалася мережа шкіл, що дають середню освіту без відриву від виробництва.

Протягом 1961-1963 років середні загальноосвітні школи через уведення в старших класах професійної підготовки перейшли на одинадцятирічний термін навчання. Однак з 1964 року до першого вересня 1966 року загальноосвітні школи Житомирщини, як і всієї країни, повернулися до десятирічного терміну навчання.

1966 р. у СРСР було прийнято рішення про запровадження, в основному, до 1970 р. обов'язкової повної загальної середньої освіти. Кількість учнів, охоплених середньою освітою, збільшувалася. У 1969-1970 н.р. на Житомирщині функціонувало 364 середні школи, в яких навчалось 176,6 тис. учнів, що складало 58,6% від усіх школярів.

З 1971 р. для забезпечення умов щодо здобуття молоддю загальної середньої освіти в області діє мережа вечірніх (змінних) шкіл. З розвитком мережі денних загальноосвітніх шкіл з 50 таких закладів у 1971-1972 н.р.,

де навчалось майже 30 тис. учнів, у 2007-2008 н.р. їх кількість знизилася до 6. Ними охоплено 1,8 тис. учнів, тут працює більше 100 педагогів.

До 1975 р. в області, як і в країні в цілому, було повністю завершено перехід до обов'язкової повної загальної середньої освіти. Тоді на Житомирщині функціонувало 364 середніх школи, де навчалось 178,4 тис. учнів.

На сьогодні в області діє 862 загальноосвітніх навчальних заклади, з яких 448 – середні. Зміни в мережі загальноосвітніх навчальних закладів протягом другої половини ХХ – початку ХХІ століття [3] відображено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Кількість загальноосвітніх навчальних закладів області в 1951-2008 рр.

Навчальні роки	Загальноосвітні школи		Середні школи		Школи робітничої молоді		Школи сільської молоді		Вечірні школи	
	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів
1951/1952	1440	326697	161	103271	16	2570	179	4199	-	-
1952/1953	1427	301185	185	111172	17	2783	167	4103	-	-
1953/1954	1432	285758	207	120507	23	3800	138	4560	-	-
1954/1955	1432	268765	226	124868	27	4198	131	4154	-	-
1955/1956	1417	253932	240	125421	30	4585	125	3748	-	-
1956/1957	1437	245723	272	128062	33	5326	115	4143	-	-
1957/1958	1480	245762	289	130211	36	5517	114	4105	-	-
1958/1959	1489	244574	296	128916	38	5700	111	3300	-	-
1959/1960	1499	248337	299	128336	40	6855	194	5774	-	-
1960/1961	1543	260431	304	128040	43	6988	147	4518	-	-
1961/1962	1549	275715	317	139167	57	9306	357	10553	-	-
1962/1963	1547	290477	316	151735	54	10354	252	8016	-	-
1963-1964	1546	300690	317	157318	52	11200	124	5000	-	-
1964-1965	1485	304073	321	163331	53	12008	61	3094	-	-
1965-1966	1531	308771	332	168804	53	11706	42	2000	-	-
1966-1967	1537	302595	361	168692	47	10095	20	1061	-	-
1967-1968	1534	304002	362	172790	47	9260	12	508	-	-
1968-1969	1522	303957	363	173505	40	8548	4	294	-	-
1969-1970	1508	301161	364	176551	39	8341	3	316	-	-
1970-1971	1476	296995	357	175287	31	7115	-	-	-	-
1971-1972	1434	291001	358	173163	-	-	-	-	50	29998
1972-1973	1407	286551	356	173818	-	-	-	-	50	32533
1973-1974	1361	282171	357	175487	-	-	-	-	52	33408
1974-1975	1294	275838	364	178358	-	-	-	-	54	36574
1975-1976	1232	268874	364	177691	-	-	-	-	56	38714
1976-1977	1184	261023	364	176903	-	-	-	-	47	34472
1977-1978	1147	253816	366	174642	-	-	-	-	47	33911
1978-1979	1110	246793	366	174071	-	-	-	-	46	33790
1979-1980	1096	241643	367	172842	-	-	-	-	46	34502
1980-1981	1077	237708	364	172231	-	-	-	-	46	32549
1981-1982	1063	232915	366	171298	-	-	-	-	46	31025
1982-1983	1046	229685	365	170565	-	-	-	-	46	27933
1983-1984	1033	227021	365	170035	-	-	-	-	42	26709
1984-1985	1015	223844	365	169927	-	-	-	-	39	22841
1985-1986	1000	222690	368	170402	-	-	-	-	38	18408
1986-1987	986	225782	363	173512	-	-	-	-	25	10458
1987-1988	981	223584	369	173912	-	-	-	-	26	5683
1988-1989	971	222128	376	175933	-	-	-	-	19	4036
1989-1990	962	220406	388	177534	-	-	-	-	19	3676
1990-1991	960	213962	400	173647	-	-	-	-	19	3371

Навчальні роки	Загальноосвітні школи		Середні школи		Школи робітничої молоді		Школи сільської молоді		Вечірні школи	
	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів
1991-1992	957	210425	411	172475	-	-	-	-	19	3487
1992-1993	956	210283	419	173210	-	-	-	-	17	3223
1993-1994	956	209224	417	172354	-	-	-	-	13	2568
1994-1995	959	208430	422	172200	-	-	-	-	11	2724
1995-1996	957	208755	427	172408	-	-	-	-	9	2365
1996-1997	947	208949	424	173651	-	-	-	-	7	2492
1997-1998	945	209591	425	174088	-	-	-	-	7	2580
1998-1999	939	208175	430	174340	-	-	-	-	7	2503
1999-2000	940	206629	435	174585	-	-	-	-	7	2468
2000-2001	938	204947	438	172793	-	-	-	-	7	2582
2001-2002	935	200377	440	168773	-	-	-	-	7	2365
2002-2003	933	193985	442	163624	-	-	-	-	7	2139
2003-2004	927	185968	444	157188	-	-	-	-	7	1969
2004-2005	918	178417	444	150848	-	-	-	-	7	1986
2005-2006	891	170387	445	144594	-	-	-	-	6	1860
2006-2007	879	162611	445	138238	-	-	-	-	6	1928
2007-2008	862	154827	448	132111	-	-	-	-	6	1793

Як засвідчує аналіз, етапи запровадження загальної середньої освіти на Житомирщині співпадають з аналогічними періодами в державі. Це є абсолютно логічним, адже починаючи з 30-х років ХХ століття в освіті країни панувала жорстка централізація. У в другій половині минулого століття командно-адміністративні методи управління утвердилися остаточно. Міністерством освіти СРСР регламентувалися практично всі сторони життя навчально-виховних закладів країни. Це стосувалось і шкільної мережі, формування якої проходило без урахування регіональних особливостей.

Наведені вище дані свідчать, що починаючи з 1961-1962 н.р. кількість шкіл в області постійно зменшувалася. Однак кількість середніх шкіл на Житомирщині зростала, в цілому задовольняючи потреби громадян у повній загальній середній освіті. На сьогодні в області в 448 загальноосвітніх навчальних закладах І-ІІІ ст. навчається 132,1 тис. школярів, що становить 85,3% від загальної кількості учнів, тоді як в 1951-1952 н.р. ця частка складала 31,6%. Проте з точки зору оптимальності шкільних мереж, створення умов для забезпечення якісної загальної середньої освіти в багатьох районах області є чимало проблем.

Наприклад, середня наповнюваність сільських шкіл складає 93 учні проти 527 у міських. У частині сільських шкіл кількість учнів у декілька разів менша від проектної потужності приміщень, тоді як 4,6 тис. міських школярів навчаються в другу зміну.

Майже 43% навчальних закладів розташовані в пристосованих приміщеннях, які не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, у них відсутні водяні мережі, каналізація, внутрішні санвузли, належне навчальне обладнання, бібліотеки, спортивні зали, комп'ютери, повноцінне харчування тощо.

Крім того, для здобуття повної загальної середньої освіти частині дітей після завершення початкової або основної школи потрібно долати значні відстані до центральних шкіл, що також негативно впливає на організацію навчально-виховного процесу й стан здоров'я школярів. Це, зрозуміло, не сприяє рівному доступу учнів регіону до якісної загальної середньої освіти, що суперечить сучасній парадигмі освіти, освітнім пріоритетам держави.

Тому цілком очевидно, що наступним етапом у розвитку загальної середньої освіти області має стати оптимізація шкільних мереж на основі врахування регіональних факторів, аби забезпечити всім учням рівний доступ до якісної загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років Радянської влади. Збірник статей. Житомир: Житомирське обласне видавництво. – 1957. – 128 с.
2. Борисюк Н.С. Розвиток народної освіти на Житомирщині // Обласна науково-практична конференція на тему "Інститут – школі". – Житомир. – 1999. – С. 1-4.
3. Державний архів Житомирської області, фонд Р-2723, описи 1,3.

Матеріал надійшов до редакції 23.05.2008 р.

Пастовенский А.В. Этапы введение всеобщего среднего образования на Житомирщине.

В статье на основании архивных и литературных источников исследована история введения всеобщего среднего образования на Житомирщине. Проанализирована динамика изменений, которые произошли в школьной сети области на протяжении XX – в начале XXI столетия. Сделано вывод о необходимости оптимизации региональной школьной сети как дальнейшего этапа в развитии системы всеобщего среднего образования области.

Pastovensky O.V. The Stages of Implementing Public Secondary Education in the Zhytomyr Region.

On the basis of archive and literary sources the article reveals the history of implementation public secondary education in the Zhytomyr Region of Ukraine. The transformations of the regional school network in the second half of the 20th – the beginning of the 21st century are being analyzed. The researcher justifies the necessity to optimize the present schooling network as the inevitable step in the process of further development of the regional system of universal compulsory secondary education.